

ЗАЛУЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА ДО МЕТОДИЧНОЇ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРИ

Автор статті визначає актуальні методичні концепти Олеся Гончара, способи їх реалізації у площині системного вивчення теорії та практики шкільного викладання української літератури. Обґрунтовано, що творчість письменника є вдалим унаочненням технології формалізації і передавання літературних знань в аспектах оволодіння майбутніми вчителями-словесниками компетентністю філологічного аналізу творів, пошуку розв'язання дидактичної проблеми в дискусії, визначення змісту шкільного курсу національного письменства, виявлення гуманістичного потенціалу особистості та професіонала тощо.

Запропонована методична інтерпретація прогнаної новели «Модри Камень» орієнтує на зміщення акцентів із пояснення морального, етичного аспектів твору, ідеологічного контексту на осмислення художніх особливостей. Орієнтовну мету вивчення твору можна визначити як опанування алгоритму декодування глибокого внутрішнього змісту, розкриття можливостей різночитання-відкриття нових смислів тексту.

Ключові слова: методичні концепти, методична інтерпретація, новела, «Модри Камень», Олесь Гончар.

У системі педагогічної освіти майбутніх учителів-словесників важливе місце посідає навчальна дисципліна «Методика викладання української літератури». Студенти опановують засадничі теоретичні питання науки, набувають професійно-творчих якостей викладача, умінь ефективно та продуктивно організувати процес навчання української літератури. На думку авторитетних вітчизняних методистів (з-поміж них С. Жила, Є. Пасічник, А. Ситченко, Г. Токмань та ін.), удалим унаочненням технології формалізації і передавання літературних знань учням є творчість Олеся Гончара.

Незважаючи на висновки літературознавців, що на часі – об'єктивне поцінування прози письменника, цілісне дослідження його творчості (О. Галич, М. Гуменний, В. Марко, А. Погрібний та ін.), наявні критичні оцінки творчого набуtku митця (Є. Баран, Т. Гундорова, Н. Зборовська, Г. Штонь та ін.), зокрема звинувачення в «апології советчини» (І. Кошелівець) і як наслідок – дискусії щодо шкільних програмових творів О. Гончара, чи цікавий цей автор сучасному читачеві, занепокоєння методистів, щоб шлях від заміни твору не завершився вилученням зі шкільної програми, адже тоді школа втрапить «ще одного класика» (П. Гомон, Л. Монастирський, Т. Хом'як). Твори «За мить щастя», новела «Залізний острів» із роману «Тронка», а в класах із

поглибленим вивченням предмета – «Людина і зброя», новели «Залізний острів», «Полігон» із роману «Тронка», «За мить щастя», «Собор» – «ефективно працюють» (О. Ковальчук) у старшій школі. Також «унікальна поетика» (В. Фашенко), суголосність Гончарової прози таким сучасним напрямом освіти, як гуманізація, відродження духовності, національна спрямованість, виховання навчаючи тощо, дозволяють авторам академічних підручників, посібників із методики брати їх за основу розроблених алгоритмів діяльності молодого спеціаліста – вчителя-словесника, враховуючи й актуальні педагогічні орієнтири, і мистецьку сутність літератури.

Традицію наукового обґрунтування та експериментальної перевірки методичної системи вивчення прози О. Гончара в школі започаткували І. Бровко («Вивчення творчості Олеся Гончара в школі» (К., 1957)), О. Очеретний, О. Брацейко («Вивчення творчості Олеся Гончара» (К., 1964)), Т. Бугайко, Ф. Бугайко, П. Хропко («Олесь Гончар у школі» (К., 1968)), В. Неділько («Вивчення творчості Олеся Гончара» (К., 1987)) та ін. Романістика, новелістика, публіцистика О. Гончара, на переконання автора підручника для вищої школи «Українська література в школі» (К., 1983) Є. Пасічника, допомагає пояснити низку базових теоретико-методичних проблем (роль вступних занять у підготовці до сприймання нового матеріалу, методологічні принципи, прийоми, шляхи аналізу художнього твору, розуміння естетичної функції мови тексту, індивідуального стилю письменника, проявів самобутності автора у літературно-критичних статтях, формування самостійності висловлених у творчих роботах суджень тощо [3, с. 125–126, 159, 164, 172–181, 185–188, 192–193, 199, 202, 251, 260, 263]), продемонструвати, що вивчення шкільного предмета «українська література» – це чітко організована система. У найновішому академічному підручнику «Методика навчання української літератури в середній школі» (К., 2012) Г. Токмань пропонує теоретичне і практичне рішення питання «визначення ідейно-тематичної основи твору» на прикладі роману «Собор» Олеся Гончара, звертаючи увагу майбутніх учителів-словесників на зміст творів письменника, цікавого для молоді в аспектах багатогранної тематики, проблематики, образності, ідейного навантаження, розгляд яких дозволяє організувати «захопливу інтелектуальну діяльність, яка сприяє розвитку критичного мислення учнів, формує активне ставлення до життя» [5, с. 141–145]. На думку вченої, життєпис, творчість О. Гончара вдало ілю-

струє й інноваційні технології, наприклад побудову змістового модуля [5, с. 262]. Оригінальні власні оцінки змісту та значення оповідань, новел, романів О. Гончара, рекомендації щодо формування вмінь школярів їх аналізувати запропонували С. Жила («„Меч – то лиш сила, а пісня – то невмирущість”». Вивчення новели Олеся Гончара „Фантазія місячної ночі”. 8 клас»), О. Ковальчук («Урок-диспут за оповіданням О. Гончара „Людина в степу”»), М. Кудрявцев («Вивчаємо роман О. Гончара „Собор”»), А. Ситченко («Два варіанти аналізу оповідання Олеся Гончара „Кресафт”»), Ф. Штейнбук («Новела Олеся Гончара „За мить щастя” у контексті тілесно-міметичного методу аналізу художніх творів») та ін.

Зміна літературного канону, дискредитація творчості класиків соцреалізму в цілому, критична дискусія про радянське ідеологічне підґрунтя навіть в опозиційних до влади текстах автора «Собору», «Щоденників», принагідне, спорадичне «перечитування» його текстів сучасними вітчизняними літературознавцями тощо посилюють аргументи проти шкільного вивчення творчості О. Гончара, проти ознайомлення учнів із художніми творами, які, як-от новела «За мить щастя», «нав’язують ідеї вбивства» (В. Корнійчук). У важливих для підготовки вчителя-україніста високої кваліфікації XXI ст. методичних працях «Викладання української літератури в школі» (К., 1995) Б. Степанишина, «Наукові основи методики літератури» (К., 2002) за редакцією Н. Волошиної, «Методика навчання української літератури в загальноосвітніх закладах» (К., 2011) А. Ситченка, «Загальна модель шкільного навчання української літератури» (Н., 2017) Ю. Бондаренка та ін. майже не висвітлені шляхи використання творів О. Гончара в процесі шкільної літературної освіти. 2018 року МОН України знову оновило списки «обов’язкових» програмових текстів, зокрема в 11 класі введено новелу «Модри Камень» замість «За мить щастя» та «Залізний острів». Стосовно цього справедливо наголошує науковець Т. Хом’як: «Авторам шкільних програм з української літератури варто <...> повернутись обличчям до творчості Олеся Гончара. Учням є чому повчитися, осмислюючи зміст творів письменника. О. Гончар <...> – це така глина, яку просто неможливо повалити, знищити, а з його творів можна і необхідно черпати багато цінного» [4, с. 121].

Мета нашої статті – визначити актуальні методичні концепти Олеся Гончара та способи їхньої реалізації у площині системного вивчення теорії та практики шкільного викладання української літератури, запропонувати методичну інтерпретацію програмової новели «Модри Камень» для школярів.

Практична професійна підготовка майбутнього учителя української літератури насамперед пов’язана з організацією читацької діяльності, формуванням умінь учнів усвідомлено, емоційно, творчо сприймати художній текст, розуміти його мистецьку сутність. Ці завдання здатний реалізувати студент, який володіє такою компетентністю, як готовність до філологічної інтерпретації, зокрема хрестоматійних творів, у соціально-історич-

ному, культурному контексті, з урахуванням еволюції художньої свідомості, специфіки творчого процесу.

До творчості О. Гончара доцільно звернутися на заняттях із методики навчання української літератури з метою застосування компетентнісного підходу в опануванні літературознавчого аналізу мистецьких творів різних родів, видів і жанрів. Сучасні критики (Н. Заверталюк, Ю. Ковалів, Ю. Мариненко та ін.) обґрунтовують, що навіть такі романи, як «Прапорonoсці», попри ідеологічні нашарування, мають непересічну художню цінність. Особливої майстерності О. Гончар досяг у малій прозі, зумівши «в невеликому відкрити велике, у краплі води побачити сонце і почути гомін моря» (В. Фащенко); саме новелістичний епос репрезентує творчість письменника в шкільних програмах упродовж останніх десятиліть.

Основне питання, яке порушується в сучасній науковій рецепції О. Гончара, – зауважує Ф. Штейнбук, – «чи це радянський, чи це не надто радянський письменник» [6]. Тому вчителі-практики змушені, часто непрофесійно, розробляти власну методику вивчення програмових творів митця. Учений критикує статтю словесника із Запоріжжя Л. Кузовкіної за типові помилки: пріоритет аксіологічного підходу в розгляді новели «За мить щастя», хоч авторка «амбітно зазіхає на розкриття філософського смислу новели», повсякчасне спонування «оцінити вчинки героя», причому «в чорному і білому кольорах»; домашнім завданням учнів зобов’язано ще й «виправити вчинки Сашка Діденка, з якими не згодні, і змінити, таким чином, їх наслідки» [6]. Ф. Штейнбук обґрунтовує засади тілесно-міметичного методу аналізу новели, оскільки названі вище «методичні недоречності» детерміновані «традиційними і не надто ефективними методичними підходами, якими користуються шкільні вчителі» [6].

Сучасні методичні інтерпретації творів для школярів насамперед мають орієнтувати на зміщення акцентів із пояснення морального чи етичного аспектів твору, ідеологічного контексту на осмислення художніх особливостей. Орієнтовну мету вивчення новели «Модри Камень» можна визначити так: опанування алгоритму декодування глибинного внутрішнього змісту, розкриття можливостей різночитання як відкриття нових смислів тексту.

Не втратили актуальності для вчителя гончарознавчі студії І. Семенчука, М. Стрельбицького, В. Фащенко, у яких порушено питання новаторства О. Гончара у класичній літературній формі новели, шляхів вираження психологічної парадигми, філософського осмислення дійсності, символічного змісту образів, деталей, ситуацій, джерел глибокої поетичності прозових мініатюр. Щоб адекватно розкодувати текст, В. Марко радить звернути увагу на складнощі художнього моделювання: розмежувати сюжет і позасюжетні компоненти (ліричне обрамлення), яким відповідають подієвий і психологічний рівні новели, визначити особливості їхньої взаємодії в ракурсі художнього часу, простору, психологічного стану героїв. Критики визначають домінуючий романтичний конфлікт у новелістиці – між позитивними пер-

сонажами й обставинами, мотив-зустріч, який часто наділяється метафоричним значенням, виконує композиційну функцію, може пов'язуватися з мотивами розлуки, втрати, хронотопом дороги тощо. Наратологічні студії, – розвиває думку Ж. Женетта Л. Козакова («Наратив малої прози Олеса Гончара»), – чи не єдиний метод об'єктивного текстуального вивчення національного письменства ХХ століття, яке постане в новому, науково вигідному аспекті. Дослідниця обґрунтовує, що в парадигмі наративних вимірів жанру мала проза О. Гончара є зразком жанрової моделі притчі, тому читачеві важливо робити висновки з історій – «моральних уроків», зображених типів героїв-«характерів», морально чистих, зі світлом у душі, виголошених ними ідей, зокрема закликів до сучасника – знайти у своєму внутрішньому світі джерело духовного збагачення. Застосувавши методику міфопоетичного аналізу, І. Онікієнко («Магічний світ еротичної чуттєвості у творах Олеса Гончара») простежує риси модернізму в малій прозі письменника, витоки якого – в міфологічному та релігійному світогляді Олеса Гончара, заохочує виявляти міжлітературні зв'язки українського прозаїка та колумбійського – Габрієля Гарсії Маркеса, визначає «Модри Камень» як міфологічну новелу в стилі магічного реалізму. На думку В. Марка, І. Онікієнко, Ф. Штейнбука, продуктивним є осмислення цього твору крізь призму гендеру як культурної метафори статі, з урахуванням конфігурації фемінного і маскулінного (Модри Камень, небовий ключ – символи жіночого та чоловічого початків, утілення початку нового життя, кінця воєнного хаосу). До речі, завдання, яким можна підсумувати аналіз, засвоюючи теорію цілісності твору, – з'ясувати, як факти інтертекстуальності, зокрема посилання саме на цю новелу, її трактування письменником П. Загребельним («Небовий ключ»), змінюють судження про значення тексту, символіку образу первоцвіту в структурі наратива («...зацвітають тим першим цвітом весни, що по-вашому зветься – небовий ключ» [1]). Типологічний підхід як вивчення «синхронних закономірностей системи» (А. Чикобава) – спосіб зрозуміти роль «перехідних персонажів», тем, проблем, образів; простежити використання прийому «зціплюваності творів» (В. Галич) із метою усвідомлення цілісного естетичного ідеалу митця. Як зазначає Г. Токмань, у старшій школі використання на уроках методів наукового аналізу, зокрема біографічного, феміністичної критики, гендерних студій та ін. наближає шкільне викладання предмета до сучасного рівня літературознавства, урізноманітнює діалог із текстом, актуалізує його екзистенційну спрямованість, може стати основою для дослідницької діяльності обдарованих дітей [5, с. 83, 86–89].

Зважаючи, що оприлюднено багато інформації – листи, щоденники, спогади про О. Гончара, яка дозволяє пов'язати «два буття» автора, видиме, «сліпучо-сяюче», і «тьмяне, приховане від людських поглядів», ниткою, що вкаже шлях до генія визначної особистості (на переконання теоретика біографічного методу Ш. О. Сент-Бева, стаття «П'єр Корнель»), можна спробувати

зрозуміти творчість новеліста через біографію. Зокрема, згадати біографічні факти: пристрасне фронтове кохання О. Гончара до словачки Юлії, «знойной тридцатилетней женщины», одруженої (ці деталі, інтимні подробиці зустрічей, мрії оселитися в Грінаві, недалеко від українських Карпат, розбиті «жизнью жестокой», надії на зустріч, коли довелося проїздити тими місцями у 1949 році тощо дізнаємося зі щоденникових записів). Активізувати роздуми старшокласників, обмін думками, захист власних поглядів і позицій вдасться, якщо звернути увагу на конфлікт, зіткнення міркувань літературознавців. Наприклад, Л. Ромащенко зіставляє щоденники Олеса Гончара й Аркадія Любченка, протиставляє вияв справжнього чистого почуття, високе захоплення жінкою вчорашнього студента – захисника Вітчизни, зокрема коментуючи рядки: «...бачу Юлію, її білі груди, чую її ніжний голос, п'ю, ридуючи, сльози з її очей...», та іншого письменника, котрий «вітав окупацію фашистами Харкова», «з неабияким цинізмом фіксував свої досягнення Казанови», що сприймається «на тлі величезної народної трагедії по-жахливому цинічно й блюзнірськи» [4]. Предмет обговорення – наскільки відвертим був О. Гончар, чесним із собою в записках не для друку, приватних. Якщо цінність «Щоденника» А. Любченка Ю. Барабаш («Угол падения. О „Дневнике“ Аркадия Любченко») убачає в спонтанному, вільному від самоцензури, не врегульованому і не контрольованому автором матеріалі, який справді наближає до розкриття не лише таємниць підсвідомого, прихованих бажань, але пояснює «філософію» життя, то певну фальш спогадової літератури автора «Прапорonoсців» спостеріг С. Баран («Олесь Гончар крізь призму щоденників»), назвавши їхнє опублікування локальною подією, свідченням паралічу творчої особистості, яка й не думала вирватися з пастки радянських і пострадянських ілюзій, чия «конструктивна опозиція до влади» була нічим іншим як «конструктивним потуранням владі».

Важливо пов'язувати факти життєпису не лише зі змістовим складником твору: тематика, проблематика, конфлікт, образи-персонажі, хронотоп (про кохання радянського воїна та іноземки йдеться у творах «Модри Камень», «Усман та Марта», «За мить щастя», у «Прапорonoсцях» героїня має однакове ім'я із прототипом), а й поетикально-стильовими особливостями. Часто згадуючи Юлію, О. Гончар пише в щоденнику: «...слышу её голос», подумки розмовляє з нею: «Вийди, Юлічко, я тут ...», використовує в описі кольоративну деталь «білий», називає епізод «у великій драмі війни» «весняною чарівною казкою», що втілиться в оригінальні художні рішення у новелі – ліричне обрамлення у формі внутрішнього мовлення, уявного діалогу загиблої Терези і героя-оповідача, яке зумовлює жанрову концепцію – «новела з елементами легенди» (В. Марко), «міфологічна новела» (І. Онікієнко). Підсилена асоціація, пов'язана з білим кольором, – «білі стрункі ноги», «в білій сукні», «простягла мені свою білу руку», змалювання цнотливого, романтичного й глибинно чистого внутрішнього світу обох героїв, – зауважує В. Марко, –

надають новелі естетичної та етичної єдності, що стала передумовою її художньої цілісності [2].

Обговорюючи методичну проблему програмного забезпечення шкільного курсу української літератури, доречно поцікавитися думкою студентів щодо тенденції включення в зміст літературної освіти творів О. Гончара, свого часу підданих цензурі, за які його організовано цюкували в офіційній пресі, «проробляли» на різних зборах (ідеться не лише про так звану «антисоборну кампанію»; коментуючи в одному з інтерв'ю «життя на вершині», письменник згадує, як «нешасного» «Кресафта», «Двоє вночі» чверть віку не пускали до друку; за новелу «Модри Камень» учорашнього фронтовика звинувачували у пропаганді зради Батьківщині, політичній незрілості, антипатріотизмі, містиці, тематичній неадекватності); надавати перевагу творам, «добре розробленим уже шкільною методикою», «актуальним в інтерпретації молодіжних проблем» (О. Ковальчук), як-от роман «Собор».

Прийнятним варіантом розв'язання дидактичної проблеми є дискусія; пропонуємо студентам більше дізнатися про її види (побіжна, спостережна, багаторазова, лімітована, конференційна тощо), способи організації, набути досвіду обґрунтування власної позиції. До речі, творчість О. Гончара називають життєздатною через те, що вона породжує дискусії, нові прочитання. Орієнтовні теми для обговорення: доцільність у сучасній програмі з літератури ідеологічно витриманої прози; коментар міркувань літературознавців: І. Кошелівця («Можна відверто?»), що всі твори з прорадянською чи пропартійною риторикою позбавлені будь-якої естетичної вартості; М. Васьківа («Перші романи О. Гончара як результат творчого пошуку й еволюції»), що романи «Людина і зброя», «Тронка» і «Собор» є вершиною творчості митця та можуть претендувати на поглиблене вивчення у школі. Дискусійним є питання про соцреалістичні засади поезики в новелі «Модри Камень». В. Марко зазначає: «Лише один раз у свідомості оповідача прохопить імперська нотка: «Модри Камень був наш, і шосе наше, і гори наші» [2]. Заданість відповідної естетики простежується у змалюванні персонажів (радянських воїнів-розвідників у тилу ворога, «сталевих героїв», здатних по «шістдесят годин» не змикати очей, не пити, витримувати люті морози, ризикувати життям – «зривалися у якісь прірви», піднімаючись все вище в гори, щоб краще виконати завдання, роздивитися і повідомити про «всі батареї противника», які переживали лише за «найприкритіше, – пошкодили рацію» [1]), демонізації ворогів – «поліціанти», «собаки-тисовці», «германи»; соціалістичному оптимізмі, міфологізації сили і влади, утвердженні переваг соціалістичної моделі («Мамаша, – каже Ілля, – ми ще прийдемо!.. З катюшами та гарматами. Я поставлю вам новий приймач, і ви будете слухати весь світ!» [1]), поетизації міфів дружби народів, очікування європейцями радянського «визволення» («Ми ж вас так довго чекали... товаришу!», «Дай-то Бог!» – відповідає Іллі мати Терези, хоча навіть не дозволяє внести «радіо» в хату, – «Від нього нам усе зле» [1]), ідеологемі про

Україну як про природний і невід'ємний складник Росії («Мамо, то руські!», «оце такі... руські?», «панове з Руська», «глядить на Руське!!!» [1]), долученні до творення образу «Москви» – усьому «безглуздому наборі абсолютно вимучених вимог» (Д. Биков). Здійснення комунікації, діалогу на наукові теми сприятиме поглибленню літературознавчих знань студентів-філологів, формуванню вмінь добирати, системно й аргументовано викладати матеріал, удосконаленню навичок самостійної, дослідної роботи.

Отже, твори О. Гончара доцільно брати за основу розроблених алгоритмів діяльності молодого спеціаліста – вчителя-словесника, оскільки враховуються й актуальні педагогічні орієнтири, і мистецька сутність літератури. Звернення до творчості письменника допомагає пояснити низку базових теоретико-методичних проблем навчання національного письменства в школі. На часі – розроблення методичної моделі вивчення творчості О. Гончара у ВНЗ.

Література

1. Гончар О. Модри Камень [Електронний ресурс] / Олесь Гончар. – Режим доступу : <http://lib.misto.kiev.ua>. – Назва з екрана, 14.03.2018 р.
2. Марко В. Новели Олесь Гончара «Модри Камень», «За мить щастя»: концептуальні коди [Електронний ресурс] / Василь Марко. – Режим доступу : <http://irbis.library.te.ua>. – Назва з екрана, 14.03.2018 р.
3. Пасічник Є. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах / Є. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.
4. Таїни художнього тексту : зб. наук. пр. [Електронний ресурс] / [ред. кол. : Н. Заверталюк та ін.]. – Дніпропетровськ : Пороги, 2013. – 284 с. – Режим доступу: <http://dnu.dp.ua>. – Назва з екрана, 14.03.2018 р.
5. Токмань Г. Методика навчання української літератури в середній школі / Г. Токмань. – К. : Академія, 2012. – 312 с. – (Серія «Альма-матер»).
6. Штейнбук Ф. Новела Олесь Гончара «За мить щастя» у контексті тілесно-міметичного методу аналізу художніх творів [Електронний ресурс] / Ф. Штейнбук. – Режим доступу : <http://book.netindex>. – Назва з екрана, 14.03.2018 р.

Natalia Romanyshyna

THE INVOLVEMENT OF OLES HONCHAR'S CREATIVITY IN THE METHODOLOGICAL THEORY AND PRACTICE OF TEACHING LITERATURE

The author of the article determines the actual methodological concepts of Oles' Honchar; the ways of their realization in the plane of systematic study of the theory and practice of school teaching of Ukrainian literature. It is substantiated that the writer's work is a successful demonstration of the technology of formalization and the transfer of literary knowledge in aspects of mastering by future teachers

the competence of philological analysis of works, the search for the solution of the didactic problem in the discussion, the definition of the content of the school course of national writing, the identification of the humanistic potential of the individual and the professional, etc.

The proposed methodological interpretation of the program short fiction story «Modry Kamen'» focuses on shifting the emphasis on explaining the moral, ethical aspects of the work, the ideological context for understanding the

artistic peculiarities. Thus, the approximate purpose of studying the short fiction story «Modry Kamen» can be defined as follows: mastering the algorithm of decoding the deep inner content, the disclosure of the possibilities of discrepancy as the discovery of new meanings of the text.

Key words: *methodological concepts, methodological interpretation, short fiction story, «Modry Kamen», Oles Honchar.*

Надійшла до редакції 19.03.2018 р.